

Boekbesprekingen

Kostas, Montis, *Momenten en andere gedichten*. Vertaling Hero Hokwerda. Groningen: Uitgeverij Ta Grammata (Obolos XVI): 2011. 505 pp. ISBN 978-90-808942-8-0. Prijs: € 22,50.

Sinds de grote modernistische dichters uit de generatie van '30 – waaronder de Nobelprijswinnaars Giorgos Seferis (1961) en Odysseas Elytis (1979) – in de jaren 1960 over hun hoogtepunt heen waren, heeft de Griekse poëzie een aantal fundamentele ontwikkelingen doorgemaakt. In formeel opzicht is de meest opvallende trend ongetwijfeld het verdwijnen van de traditie van grote 'poëmen', d.w.z. van lange epische gedichten zoals *Mythisch verhaal* (1935) van Seferis, *Romiosyni* (1947) van Giannis Ritsos of *Waard is ...* (1959) van Elytis. In de poëzie van de *metapolitefsi* – de periode sinds de val van het kolonelsregime in 1974 – is het korte gedicht het uitdrukkingmiddel par excellence geworden. Deze evolutie kan niet los worden gezien worden van een bredere thematische verschuiving (die zich overigens niet beperkt tot de poëzie alleen), met name het failliet van 'collectieve' literatuur die in de eerste plaats begaan was met 'Grieksheid', d.w.z. met het uitdragen van een nationale identiteit gebaseerd op de Griekse culturele erfenis van Homeros tot vandaag. Sinds de val van de militaire dictatuur in 1974 is de Griekse poëzie zowel individueler als universeler geworden. De dichters die in de jaren '80 op de voorgrond traden, worden dan ook niet toevallig tot de 'generatie van het privévisioen' gerekend. Anders dan bij hun modernistische voorgangers wordt de Griekse erfenis door hedendaagse dichters dus niet meer op een voetstuk geplaatst, maar in stukken en brokken geconfronteerd met de eigentijdse technologische en culturele realiteit. Een laatste thematische ontwikkeling in de Griekse poëzie van de afgelopen decennia – die overigens nauw aansluit bij het postmoderne taal filosofische klimaat – is de alomtegenwoordigheid van 'metapoëzie'. Hierbij gaat het niet alleen in enge zin om gedichten die reflecteren over het schrijven en lezen van verzen of over de waarde van het poëtisch medium, maar ook in ruime zin over poëzie die de aandacht vestigt op haar bouwstenen, de taal. Het grote verschil met het eigentijdse proza bestaat er dan uit dat Griekse dichters niet meteen geneigd zijn om de poëzie als literair medium in vraag te stellen. Ze blijkt integendeel vaak zelfs hun enige houvast te zijn in een snel veranderende, steeds meer geglobaliseerde wereld waarin een inferieure vorm van het Engels de eenheidstaal dreigt te worden.

Al deze evoluties, die als rode draden doorheen het oeuvre van verschillende generaties hedendaagse Griekse dichters lopen – Titos Patrikios, Giannis Kondos, Jenny Mastoraki, Nasos Vagenas, Kiki Dimoula, Athina Papadaki, Charis Vlavianos en vele andere –, komen wonderwel samen in de poëzie van de Kostas Montis (1914-2004), de grootste Cypriotische auteur van de 20ste eeuw. Nadat hij eerder reeds een aantal verhalen- en dichtbundels had gepubliceerd, kwam Montis in 1958 – in volle Cypriotische onafhankelijkheidsstrijd tegen de Engelse overheerser (1955-1959) – met zijn eerste collectie *Momenten* (Στιγμές) naar buiten. De titel van deze bundel is naderhand de geheel eigen versvorm gaan aanduiden die Montis tot aan zijn dood zou hanteren: een ‘moment’ is een korte poëtische notitie – gemiddeld één- tot vijfregelig, soms wat langer – die je nog het best kan definiëren als een modernistisch puntgedicht. Elke verzameling ‘momenten’ geeft op een versplinterde manier uitdrukking aan Montis’ hoogspersoonlijke, vaak verontwaardigde commentaar op het leven. De onderwerpen die hij aansnijdt variëren telkens weer van lokaal gebonden observaties tot meer universele beschouwingen: Cyprus, Griekenland en het Grieks, de mensheid, het leven op aarde, de schoonheid van de natuur, de dood, de geschiedenis, de kracht van poëzie, en nog veel meer. Hoewel Montis ook drie lange gedichten op zijn naam heeft onder de titel *Brieven aan moeder* – die in 1991 door Hero Hokwerda in het Nederlands vertaald werden als aflevering IV van de Obolos-reeks –, maken de vele bundels ‘momenten’ die verschenen tussen 1958 en zijn dood de kern van Montis’ poëtisch oeuvre uit.

Ter voltooiing van een selectie ‘momenten’ die Hero Hokwerda reeds in 1987 voor het poëzieminnende Nederlandstalige publiek toegankelijk maakte, is er nu de lijvige tweetalige uitgave *Momenten en andere gedichten*. In deze bundel presenteert de vertaler een uitgebreide selectie uit Montis’ korte poëtische notities, die niet chronologisch maar thematisch geordend zijn. Dit laat de lezer niet alleen toe om zicht te krijgen op de steeds weerkerende thema’s die in Montis’ oeuvre opduiken, maar ook om hierin een zekere evolutie te ontwaren. Zo is het geenszins toeval de meeste ‘momenten’ over de Turkse inval op Cyprus in 1974 – die tot de huidige opdeling van het eiland heeft geleid – dateren uit de jaren onmiddellijk volgend op deze traumatische gebeurtenis, noch dat taal, poëzie en kunst als thema’s steeds belangrijker worden naarmate de 20ste eeuw zijn einde nadert en de 21ste eeuw zich aandient (ook al zijn deze topics ook reeds in Montis’ eerste bundel terug te vinden). In een ‘moment’ uit 2002 klinkt het heel mooi als volgt:

Er is geen woord
 dat er niet van droomt
 ook mee te mogen doen
 in een mooi gedicht.
 (p. 371)

Dat de dichter heel wat meer reserves aan de dag legt ten aanzien van de Griekse traditie dan in de literatuur sinds de Griekse onafhankelijkheid in 1830 lange tijd gebruikelijk was, mag blijken uit de selectie ‘momenten’ die Hokwerda ondergebracht heeft in de categorieën *De antieke voorouders* en *Het Grieks en Griekenland*. Over de onaantasbaar gewaande Homeros laat de dichter zich nogal nuchter het volgende ontvallen:

Hij wist lang niet zoveel zaken
 als wij weten –
 maar de man deed het lang niet slecht,
 zeg nou zelf.
 (p. 365)

In het ‘moment’ *Tot de diachronische herinnering (over de oude Grieken)* wendt Montis zich zelfs rechtstreeks tot het concept dat decennia lang de kern uitmaakte van de Griekse modernistische poëtica:

Jij moet je ze nog wel herinneren –
 van die vreemde lui
 die eeuwen geleden in deze contreien geleefd hebben,
 weet je nog?
 (p. 331)

Ook het volgende ‘moment’, waarin de aarde – nadat ze haar bewoners heeft afgeschud – terugkeert bij de andere planeten en haar relaas doet over Cyprus, illustreert ten voeten uit dat Montis niet steeds even hoog oploopt met het eigen (Cypriotische en Griekse) verleden:

Er verzamelden zich dus op dit eiland...–
 laat maar, dat vertel ik een andere keer wel.
 (p. 81)

Deze verzen vormen overigens een mooi voorbeeld van een vaak weerkerende techniek die de Cypriotische dichter graag aanwendt om zijn poëzie een

universelere dimensie te verlenen: het antropomorfiseren van levenloze objecten, abstracte concepten of wezens uit de wereld van de fauna teneinde de zaken vanuit ‘hun’ perspectief te beschouwen of hen rechtstreeks te adresseren. Dit levert niet zelden mooie reeksen van ‘momenten’ op, zoals in het voorbeeld hierboven – uit de reeks getiteld *En de aarde vertelt aan de andere planeten als ze, leeg nu, bij hen terugkeert* –, of de reeks *Wording der soorten*, waarin het meestal de vis is die de mens berispt wanneer hij met hangende pootjes terugkeert naar het begin van de evolutie:

Je had alles verloochend,
je zei dat jij geen tussenstadia had,
dat jij rechtstreeks door God geschapen was –
wat wil je nu nog van mij?
(p. 89)

Niet alleen uit de natuurkunde en de evolutieleer, maar ook uit de hedendaagse technologie put Montis inspiratie om dergelijke universele beschouwingen beeldrijk weer te geven. In *Het leven aan de telefoon*, waarin het ‘leven’ de mens opbelt, houdt hij de volgende epigrammatische bespiegeling over het menselijk bestaan:

Was je te laat? Geeft niet, het belt wel terug –
blijf maar in de buurt.

Daarnaast kunnen ook meer individuele, persoonlijke thema’s op heel wat aandacht rekenen, wat onder andere af te lezen valt aan de uitgebreide selectie ‘momenten’ die opgenomen zijn in de categorie *De ik in het leven*. Zo mijmert Montis treffend dat we onder geen beding aan onze eigen daden kunnen ontkomen, ook al zouden we dat soms willen:

En vooruit snelt en wacht ons op
alles wat we probeerden achter ons te laten –
en vooruit snelt
en duikt plotseling in een bocht van de weg voor ons op
alles wat we meenden achter ons gelaten te hebben.
(p. 57)

Deze en andere thema’s komen ook terug in de selectie ‘andere gedichten’ die helemaal op het einde van de bundel zijn opgenomen. Hoewel ook hier af en toe pareltjes opduiken – *In het museum van Korinthe* (p. 437) over de Griekse

taal, *De slaven van Athene* (p. 443) en *Tot Pindaros* (p. 465) over de waarde van de klassieke erfenis, *De duiven van de flatgebouwen in Nicosia* (p. 453) over het ondergraven van autoriteit –, dragen Montis epigrammatische ‘momenten’ zonder enige twijfel mijn voorkeur weg. Na *Brieven aan moeder* en Montis’ nouvelles *Gesloten deuren* (Grieks Proza XXIII, 2010) en *Heer Batistas en de andere dingen* (Grieks Proza XXI, 2008) is het oeuvre van deze Cypriotische auteur nu quasi volledig ontsloten in het Nederlands, in vertalingen van Hero Hokwerda die een voor een staan als een huis. *Momenten en andere gedichten*, het sluitstuk van deze noeste vertaalarbeid, is een absolute aanrader, niet het minst als *compagnon de route* voor treinreizen en andere verplaatsingen met regelmatige onderbrekingen!

Pieter Borghart

Homerische Hymnen. Vertaling Arthur S. Hartkamp, inleiding Irene J.F. de Jong. Groningen: Uitgeverij Ta Grammata (Obolos XVII): 2011. XV + 162 pp. ISBN 978-90-808942-0-4. Prijs: € 19,50.

Met de eerste integrale vertaling van de Homerische hymnen naar het Nederlands in 1995 (H. Verbruggen, Athenaeum Polak & Van Gennepe) werd de nood aan een Nederlandstalige toegang op de hymnen al ingewilligd. De prozavertaling van Verbruggen is met een uitgebreid notenapparaat en namenregister een handig instrument voor geïnteresseerde lezers, scholieren en studenten. Een poëtische vertaling van het volledige corpus ontbrak echter nog. De vertaling van Arthur S. Hartkamp, aflevering 17 van de tweetalige Obolos-reeks, vult deze leegte in met een vertaling in Nederlandse hexameters. Het overgeleverde corpus van 33 Homerische hymnen vormt een naar inhoud en stijl coherente verzameling, maar de lengte van de hymnen is erg variabel. De langste telt 580 verzen, de kortste drie. De enige vreemde eend in de bijt is de hymne aan Ares (nr. 8), die vermoedelijk ten onrechte in het corpus is beland. Anders dan Verbruggen besluit Hartkamp om deze hymne niet op te nemen.

Net als bij de andere afleveringen uit de Obolos-reeks van uitgeverij Ta Grammata, wordt de vertaling van Hartkamp naast de originele Griekse tekst geplaatst. Welke kritische uitgave als bron voor de Griekse tekst dient, wordt echter niet geëxpliciteerd. Een snelle vergelijking maakt duidelijk dat dit de recente uitgave van Martin West is (2003, Loeb Classical Library). De tekst en vertaling worden voorafgegaan door een beknopte inleiding van de hand

van Irene De Jong waarbij zij ingaat op de structuur en stijl van de Homerische Hymnen en de wetenschappelijke discussie over de historische functie ervan schetst. De bijgevoegde bibliografie geeft een goed overzicht van de belangrijkste publicaties over het onderwerp.

Achteraan in de bundel is nog een korte toelichting van de vertaler opgenomen. De vertaler expliciteert er zijn doel om een “vertaling in hedendaagse, leesbare Nederlandse hexameters” te creëren. Opvallend is de verwijzing naar het artikel van H.J. de Roy van Zuydewijn uit 2005 als inspiratiebron (“Oproeien tegen de stroom: het vertalen van de klassieke epen”, *Hermeneus* 77,5: 351-366). De Roy van Zuydewijn reageert in dit artikel op een eerder artikel van Vincent Huninck (2003, “Vertalen van Hexameters”, *Hermeneus* 75,3: 21-28), die de hexameter als een onnatuurlijke versmaat in het Nederlands beschouwt. De Roy van Zuydewijn, de auteur van een Nederlandse *Ilias* en *Odyssee* in hexameters, verdedigt zijn eigen vertaalkeuze onder meer door geslaagde voorbeelden van vertalingen in Nederlandse hexameters te citeren. Over Hartkamp, die in 2004 en 2005 al een drietal vertaalde hymnen in *Hermeneus* (76,4: 297-303; 77,1: 19-24) publiceerde, schrijft De Roy van Zuydewijn het volgende (bij een fragment uit de *Delische Hymne aan Apollo* (3a), vv. 156-164):

Ook Hartkamp is van het hout waaruit goede hexametervertalers worden gesneden. In het gekozen fragment combineert de vertaler een vloeiend metrisch verloop met een alleszins aanvaardbare woordkeus. Elders in zijn vertaling bezondigt ook hij zich soms aan een overtreding van het desideratum dat hierboven als vuistregel 6 werd geformuleerd. Maar het aantal van deze metrische ongerechtigheden valt in het niet bij de door Hartkamp verworven en nog veelbelovende hexameterdeugden. (2005: 364)

De door Hartkamp vermelde inspiratiebron bevat dus in werkelijkheid een lovende recensie van de voorpublicatie van delen van Hartkamps eigen vertaling, naast een warm pleidooi voor de Nederlandse hexameter en zes vuistregels – hieruit putte Hartkamp waarschijnlijk inspiratie – voor het schrijven van geslaagde Nederlandse hexameters. Vuistregel 6 leert bijvoorbeeld dat het “zoveel mogelijk dient vermeden te worden van nature betoonde lettergrepen in de daling van de versvoet te plaatsen”. Een regel die inderdaad af en toe door Hartkamp wordt geschonden. Een voorbeeld uit de *Hymne aan Dionysos* (7), vv. 5-6:

en óver zijn kráchtige schoúders
droég hij een púrperen mántel. Opeéns kwam een stévig geboúwd **schip**.

Over het algemeen lopen de verzen van Hartkamp soepel. Met een vaak erg rake woordkeuze weet Hartkamp het Grieks om te zetten in ritmische verzen zonder verstrikt te geraken in starre Grieks-Nederlandse zinsconstructies. De aanhef en slotwoorden van elke hymne zijn, zoals ook in het Griekse origineel herkenbaar aan hun formulaire taal. In de narratieve centrale delen van de hymnes zijn de mooiste passages te vinden. Ter illustratie een mooi voorbeeldje van verstechniek en vertaalkunst uit de *Hymne aan Pan* (19, vv. 16-18):

Zijn melodie is zó welluidend dat zij in de lente
rijk aan bloemen en uitbottend groen, niet achter zou staan bij
't lied dat de nachtegaal zingt op zoete, klaaglijke wijze.

Het metrisch maatwerk is echter lang niet altijd even feilloos. Iets te talrijk zijn mijns inziens de overtredingen tegen vuistregel 1: “De eerste lettergreep van een hexameter dient hetzij met een van nature betoond woord te beginnen [...], hetzij, indien deze niet van nature betoond is, door twee onbetoonde lettergrepen te worden gevolgd” (2005: 358). In het volgende voorbeeld zorgt het ontbreken van een duidelijke klemtoon aan het begin van het vers ervoor dat de lezer het vers niet onmiddellijk juist kan lezen (*Hymne aan Demeter* (2), v. 212):

Tot haar sprak Metaneíra, vrouw met siérlijke górdel:

Het tweede vers van het citaat hieronder springt duidelijk uit de maat na de tweede klemtoon (*Hymne aan Hermes* (4), vv. 31-33). De opeenvolging van al te nadrukkelijke enjambementen (overtreding tegen de Roy van Zuydevijns vuistregel 3) maakt het voor de lezer extra moeilijk:

Blij ben ik jóu te ontmoéten, mooi schépsel, dísgenoot, dié de
maát voor de dáns **aangeeft**. **Gegroét!** Hoe kom jíj aan dat moóie
pántser, dat luid weerklínt, jij schíldpad die leeft in de bérgen?

Op andere plaatsen zorgt het metrische keurslijf dan weer voor een vreemde woordvolgorde. Enkele voorbeelden uit de *Hymne aan Demeter* (2):

Duídelijk zál ik je ínlichten én de námen **je** noémen (v. 149)
trók in de témpel **zích** terug en mééd de gelúkkige góden (v. 303)

Uit de regelmatige elisies en weglatingen van doffe klanken *metri causa* blijkt eveneens het kunst- en vliegwerk van de vertaler die met de versmaat worstelt. Met de keuze voor een één op één vertaling met exact evenveel verzen in het Nederlands als in het Grieks, legt hij zich nog een extra beperking op. Het is opvallend dat Hartkamp bij lange volzinnen in het Grieks die over meerdere verzen zijn gespreid de volgorde van de verschillende bijzinnen of de verschillende onderdelen in een lange opsomming sterk herschikt om binnen dat keurslijf te passen. Voor wie de tweetalige uitgave volop benut en beide talen naast elkaar leest, werkt het desoriënterend als het eerste element van een opsomming plots als laatste komt (vb. *Hymne aan Dionysos* (1), vv. 1-6). Meestal vormt dit geen probleem voor de inhoudelijke equivalentie van de vertaling tegenover het origineel, maar in sommige gevallen zorgt zo'n herschikking duidelijk voor een andere spanningsopbouw in de zin (vb. *Hymne aan Hermes* (4), vv. 63-67).

De gebreken van deze vertaling, die voornamelijk verstechnisch van aard zijn, mogen de verdiensten ervan echter niet in de schaduw stellen. Hartkamps vertaling is als eerste poëtische vertaling van de Homerische Hymnen een duidelijke aanwinst, al blijft het jammer dat de vele mooie vertaalvondsten in deze bundel door verstechnische problemen worden ontsierd.

Berenice Verhelst